

RUHIY HOLATI BUZILGAN SHAXSLARGA NISBATAN MAJBURLOV CHORALARINI TAYINLASH O‘ZIGA XOS JIHLATLARI

Xolikov Farxod Uktamovich

O‘zbekiston Respublikasi Sudyalar Oliy Kengashi
huzuridagi Sudyalar Oliy maktabi tinglovchisi

***Annotatsiya :** Mazkur maqolada aqli rasolikni istisno etmaydigan tarzda ruhiy holati buzilgan shaxslarga nisbatan tibbiy yo‘sindagi majburiy choralarni qo‘llash masalalari yoritilgan. Ruhiy buzilish mavjud bo‘lgan, biroq aqli raso deb topilgan shaxslarning javobgarlik masalasi jinoyat huquqi va sud-psixiatrik ekspertiza nuqtayi nazaridan tahlil etiladi. Majburiy tibbiy choralar – shaxsni davolash, jamiyat xavfsizligini ta‘minlash va qayta ijtimoiylashtirish vositasi sifatida ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, xalqaro tajriba, xususan Yevropa Inson huquqlari sudi, Germaniya va AQSh qonunchiligi misolida taqqosloviiy tahlil o‘tkaziladi. Muallif ushbu sohaga oid qonunchilikni takomillashtirish, ekspertiza standartlarini ishlab chiqish, shaxsiy yondashuvni kuchaytirish bo‘yicha takliflar beradi.*

Kalit so‘zlar: aqli rasolik, ruhiy holat buzilishi, majburiy tibbiy chora, jinoyat javobgarligi, sud-psixiatrik ekspertiza, inson huquqlari, xalqaro tajriba, huquqiy maqom, psixiatrik davolash

ОСОБЕННОСТИ НАЗНАЧЕНИЯ ПРИНУДИТЕЛЬНЫХ МЕР В ОТНОШЕНИИ ЛИЦ С ПСИХИЧЕСКИМИ РАССТРОЙСТВАМИ

***Аннотация:** В данной статье рассматриваются вопросы применения обязательных медицинских мер в отношении лиц с психическими расстройствами, не исключающими вменяемости. Анализируется уголовно-правовая ответственность таких лиц с учётом заключений судебно-психиатрической экспертизы. Обязательные медицинские меры рассматриваются как средство лечения личности, обеспечения безопасности общества и её ресоциализации. Также проводится сравнительно-правовой анализ международного опыта, в частности практики Европейского суда по правам человека, законодательства Германии и США. Автор предлагает меры по совершенствованию законодательства в данной сфере, разработке стандартов экспертной оценки и усилению индивидуального подхода к таким лицам.*

Ключевые слова: вменяемость, психическое расстройство, обязательные медицинские меры, уголовная ответственность, судебно-психиатрическая экспертиза, права человека, международный опыт, правовой статус, психиатрическое лечение

Jamiyat taraqqiyoti bilan bog‘liq ijtimoiy-iqtisodiy o‘zgarishlar inson salomatligiga, xususan ruhiy holatiga bevosita ta’sir ko‘rsatmoqda. Aqli rasolikni istisno etmaydigan, biroq ruhiy holati buzilgan shaxslar jinoyat sodir etgan taqdirda, ularga nisbatan adolatli va insonparvar yondashuv talab etiladi. Bu yondashuv ularning holatini inobatga olgan holda tibbiy yo‘sindagi majburiy choralarini qo‘llash orqali amalga oshiriladi. Mazkur maqola aynan shunday holatlarda yuzaga keladigan huquqiy va amaliy masalalarni tahlil qilishga bag‘ishlanadi.

Ruhiy buzilishga uchragan shaxslar ijtimoiy xavfli xatti-harakatlarga moyil bo‘lishi mumkin. Jinoyat huquqida ruhiy holat shaxsning javobgarlikka tortilishida asosiy omillardan biri sanaladi. Aqli raso bo‘lmaganlik holati jinoyat sodir etilgan vaqtda shaxsning o‘z xatti-harakatini anglash va uni boshqarish qobiliyati mavjud emasligini anglatadi. Biroq ayrim hollarda ruhiy buzilish mavjud bo‘lishiga qaramay, shaxs to‘liq aqli raso hisoblanadi. Bu holatda shaxsga nisbatan jazo tayinlanishi bilan birga, tibbiy yo‘sindagi majburiy choralar ham qo‘llanilishi mumkin.

Majburiy tibbiy chora – bu jinoyat sodir etgan ruhiy holati buzilgan shaxsga nisbatan sud tomonidan qo‘llaniladigan ijtimoiy himoya chorasi bo‘lib, uning asosiy maqsadi jamiyat va shaxsni himoya qilish, bemorni davolash va qayta ijtimoiylashtirishdir. Jinoyat kodeksining tegishli moddalari asosida, bu choralar faqatgina maxsus ekspertiza va sud qarori asosida belgilanadi. Ushbu institut inson huquqlari va erkinliklarini cheklash bilan bog‘liq bo‘lgani sababli, u xalqaro normalar bilan uyg‘un ravishda amalga oshirilishi lozim.

Jinoyat huquqida ushbu holatning murakkabligi shundaki, shaxs rasmiy tarzda aqli raso bo‘lib qoladi, ammo ruhiy buzilishlar uning xatti-harakatlariga ta’sir ko‘rsatgan bo‘lishi mumkin. Bunday holatlarda shaxsning o‘z harakatini boshqara olmasligi, ruhiy holatining jinoyat sodir etilishiga bevosita ta’siri, psixiatrik ekspertiza xulosasiga ko‘ra tibbiy ehtiyoj mavjudligi baholanadi. Mazkur holatda sud shaxsga nisbatan jazo bilan birga tibbiy majburiy chora – muassasaga joylashtirish, ambulator davolash yoki yopiq tipdagi psixiatrik muassasada saqlashni belgilashi mumkin.

O‘zbekiston Respublikasi Jinoyat Kodeksida ambulator psixiatrik davolanish, umumiy nazorat ostidagi psixiatrik muassasada saqlash, kuchaytirilgan yoki maxsus nazoratdagi muassasada saqlash kabi majburiy choralar ko‘zda tutilgan. Choraning turi

shaxsning ruhiy holati, kasallik darajasi, takror jinoyat sodir etish ehtimoli va ekspertiza xulosasiga ko‘ra belgilanadi. Majburiy davolash muddati har olti oyda qayta ko‘rib chiqiladi. Sud ushbu muddatda psixiatrik muassasa tomonidan taqdim etilgan ma’lumotlarga tayanadi.

Sud-psixiatrik ekspertizalar amaliyotida ko‘plab murakkab holatlar mavjud bo‘lib, mutaxassislar o‘rtasida bahsli xulosalar, sub’ektivlik xavfi yuqoriligi, davolash ehtiyoji bo‘lmagan shaxslarga nisbatan chora qo‘llanishi, jamiyatda ruhiy kasallikka nisbatan salbiy munosabatlar kabi muammolar uchraydi. Ushbu muammolar inson huquqlarini buzilishiga olib kelmasligi uchun sudlar tomonidan ehtiyotkorlik va qat’iy me’yorlarga amal qilinishi zarur.

Yevropa Inson huquqlari sudi qarorlarida tibbiy majburiy choralar inson huquqlarini cheklovchi vosita sifatida e’tirof etiladi va bu choralar faqat “muqarrar xavf” mavjud bo‘lgandagina qo‘llanishi kerakligi ta’kidlanadi. Germaniya, AQSh va Rossiyada ham ruhiy holati buzilgan jinoyatchilar uchun maxsus yondashuvlar ishlab chiqilgan. O‘zbekiston qonunchiligida bu masala bo‘yicha ayrim huquqiy ziddiyatlar mavjud bo‘lsa-da, xalqaro tajribadan o‘rganilgan holda takomillashtirish imkoniyatlari mavjud.

Mazkur masala bo‘yicha quyidagi takliflarni ilgari surish mumkin: jinoyat va sog‘liqni saqlash qonunchilik aktlari o‘rtasidagi muvofiqlikni ta’minlash; sud-psixiatrik ekspertiza standartlarini ishlab chiqish; mutaxassislarni psixiatriya-huquq yo‘nalishida tayyorlash va malaka oshirish; ruhiy kasallikka ega bo‘lgan shaxslarning huquqlarini himoya qilish mexanizmlarini kuchaytirish; tibbiy davolash muassasalarining infratuzilmasini zamonaviylashtirish.

Aqli rasolikni istisno etmaydigan, biroq ruhiy holati buzilgan shaxslarga nisbatan tibbiy yo‘sindagi majburiy choralarni belgilash – bu jinoyat huquqi va tibbiyot kesishgan murakkab sohaga oid masaladir. Shaxs huquqlarini himoya qilish, jamiyat xavfsizligini ta’minlash va davolovchi yondashuvni uyg‘unlashtirish bugungi kunda dolzarb bo‘lib qolmoqda. Shu bois, mavjud qonunchilikni takomillashtirish, amaliyotda yagona yondashuvni joriy etish va xalqaro tajribani o‘rganish zarur hisoblanadi.

Aqliy salomatlik nafaqat tibbiyot, balki huquq, sotsiologiya va psixologiya sohalarining tutashgan nuqtasida joylashgan muhim masalalardan biridir. Har qanday jamiyatda ruhiy holati buzilgan shaxslarning huquqiy maqomini to‘g‘ri aniqlash, ularning jamiyatdagi o‘rnini adolatli belgilash, ayniqsa jinoyat huquqi doirasida ularning xatti-harakatlariga baho berish murakkab va ko‘p jihatli yondashuvni talab etadi. Shuning uchun, tibbiy yo‘sindagi majburiy choralarni qo‘llashda har bir shaxsga individual yondashuv muhim ahamiyat kasb etadi.

Psixiatrik ekspertizaning hal qiluvchi ahamiyati shundaki, u shaxsning jinoyat sodir etgan paytdagi ruhiy holatini, kasallik bor-yo‘qligini va kasallikning xatti-harakatga ta’sir darajasini aniqlab beradi. Biroq ushbu ekspertiza o‘z-o‘zidan xatolardan holi emas. Ba’zi hollarda noto‘g‘ri tashxis qo‘yilishi yoki noaniq tahlillar asossiz choralar qo‘llanilishiga olib kelishi mumkin. Shu sababli, ekspertiza o‘tkazishda standart protokollar va mustaqil komissiyalar faoliyatini takomillashtirish muhimdir.

Shuningdek, ruhiy buzilishning turli shakllari mavjud bo‘lib, ularning barchasi bir xil darajada xavfli emas. Masalan, depressiv holatlar, shizofreniyaning yengil shakllari yoki obsesiv-kompulsiv buzilishlar ba’zan jinoyat sodir etilishiga bevosita sabab bo‘lmaydi. Shunga qaramay, ayrim hollarda bu shaxslar profilaktika maqsadida ham majburiy davolashga yuborilishi mumkin. Bu esa inson huquqlarining ehtimoliy buzilishi xavfini tug‘diradi va ehtiyotkorlik bilan yondashishni taqozo etadi.

Xalqaro huquq normalari, xususan BMTning “Ruhiiy kasalligi bo‘lgan shaxslarning huquqlari to‘g‘risida”gi prinsiplari shuni ko‘rsatadiki, majburiy tibbiy choralarni faqatgina ekstremal hollarda, ya’ni jamiyat yoki shaxs hayoti uchun real xavf mavjud bo‘lgan holatlarda qo‘llash kerak. Har qanday holatda ham bunday chora faqat sud qarori bilan, ekspertiza asosida va shaxsning roziligi (imkon bo‘lsa) bilan amalga oshirilishi kerak. Bu yondashuv O‘zbekiston qonunchiligida ham aks etishi lozim.